

В курганной группе 1 были раскопаны три кургана, ещё один — в курганной группе 2. Наиболее ранним среди исследованных является курган 1 группы 2. Курган может быть датирован концом III — началом II тыс. до н. э. и синхронизирован с блоком посткатакомбных культур и эписнуровым горизонтом. Курганы, раскопанные в группе 1, относятся к раннему этапу комаровской культуры и датируются в пределах второй четверти II тыс. до н. э. Все курганы этой группы содержали украшения из цветных металлов. Керамический комплекс составил более 60 сосудов. Насыпи курганов обеих групп содержали около 2 тыс. кремнёвых изделий, датируемых от палеолита до эпохи поздней бронзы.

На памятнике были проведены геодезические, геофизические, палеопедологические, дендрологические, палеоботанические, палинологические и антропологические исследования. Проведены спектральный анализ изделий из металла и радиоуглеродное датирование.

S.D. Lysenko, E.I. Shkliarevskiy, S.M. Razumov, P.K. Makarovych

BARROW CEMETERY OF KOMARIVSKA CULTURE NEAR BUKIVNA VILLAGE

In 2010—2013, the Ukrainian-Polish joint archaeological expedition resumed the study of the Bronze Age barrows near Bukivna village in Tlumach Region of Ivano-Frankivsk Oblast which started in the 1930s. In the wood to the west from the village, recorded were five barrows groups and several mounds standing alone. Some more barrows were situated on the fields south of the village. On the whole, the cemetery consisted of about 50 mounds in ancient times.

Three barrows were excavated in group 1 and one more in the group 2. The earliest barrow among the studied mounds is the barrow 1 in the group 2. It can be dated by the late 3rd or the early 2nd millennia BC, and synchronized with the post-Catacomb cultures and with epi-Corded cultures horizon. The barrows excavated in the group 1 belong to the early stage of Komarivska culture and are dated within the limits of the second quarter of the 2nd millennium BC. All the barrows of this group contained the decorations of nonferrous metals. The ceramic assemblage amounted to more than 60 vessels. Mounds of barrows from both groups contained of about 2000 flint artefacts, dated from the Palaeolithic to the Late Bronze Age.

Geodesic, geophysical, palaeopedological, dendrologic, palaeobotanic, palynological, and anthropological research were carried out at the monument. A spectral analysis of metal wares and radiocarbon dating were also conducted.

В.В. Котенко

ЕЛЛІНІСТИЧНІ ГЛЕКИ З ПОСЕЛЕННЯ МАСЛИНИ *

Подано основні типи глеків з поселення херсонеської хори Маслини в Північно-Західній Тавриці.

Ключові слова: антична епоха, Херсонес Таврійський, хора, Маслини, глеки.

За час розкопок поселення херсонеської хори Маслини в Північно-Західній Тавриці, що проводилися у 1972—1985 рр. силами загону Харківського університету у складі Північно-Кримської експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом В.О. Латишевої, були відкриті будівельні комплекси античного поселення та накопичено значний масовий ар-

хеологічний матеріал, який наразі потребує залучення до наукового обігу.

Відомо, що керамічне виробництво Херсонеса Таврійського за елліністичної доби відзначалося потужністю і масовістю, про що свідчить широкий асортимент місцевих виробів та значний ареал їх розповсюдження. Проте столовій кераміці місцевого виробництва елліністичного часу ще й дотепер присвячено лише окремі роботи. Характеристика ергастеріїв, організації виробництва та основних форм херсонеської кераміки вперше комплексно наведені В.В. Борисовою (Борисова 1966, с. 13—19). Пізніше дослідження столового по-

* Основна частина знахідок з поселення Маслини зберігається в античних фондах Музею археології ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Дякую І.Б. Шрамко та А.Н. Амер за сприяння в публікації матеріалів.

суду херсонського походження носили спорадичний характер — про нього згадували переважно в контексті публікації результатів розкопок окремих житлових кварталів міста. Тож про окремі групи столового місцевого посуду відомо з публікацій лише окремих об'єктів (Белов, Стржелецкий 1953, с. 32—108; Белов 1962, с. 152—158; Zolotarev 2005, р. 197—198; Ушаков и др. 2011, с. 131—132; Тюрин 2011, с. 271—288). Саме через таку ситуацію в сучасній історіографії фіксується нагальна потреба в узагальнюючій роботі, присвяченій херсонському керамічному виробництву й асортименту місцевих форм елліністичного часу. Водночас існує низка робіт про розкопки поселень і некрополів херсонської хори в Північно-Західній Тавриці, де достатньо повно досліджено керамічні комплекси, що в них відкриті (Дашевская 1967, с. 162—168; 2014; Кутайсов, Уженцев 1994, с. 63—64; Ланцов 1994, с. 81—83; Кажаев 2002, р. 150—160; Попова, Коваленко 2005; Уженцев 2006; Stolba, Rogov 2012).

На цьому фоні керамічний комплекс поселення Маслини ще й дотепер невідомий широкому науковому загалу. Між тим, він представлений характерним для синхронних пам'яток регіону набором форм гончарного та ліпного посуду зі значним відсотком цілих форм. У кількісному співвідношенні перевага належить простому глиняному гончарному посуду без спеціального покриття. Він широко застосовувався для приготування та зберігання їжі, слугував тарою, використовувався для сервірування столу та, як відомо за матеріалами Західного некрополя Херсонеса, використовувався в якості урн у поховальному обряді (Щеглов 1975, с. 111—112). Цей тип кераміки представлений на поселенні всією повнотою форм, що загалом були характерні для елліністичного часу: каструлі з покришками, горщики, глеки, миски мали широке застосування в побуті поселенців. За формою, кольором і складом гончарної маси цей посуд не відрізнявся від аналогічного в Херсонесі та знайденого на інших поселеннях хори. Саме тому дослідження окремої групи кераміки на прикладі одного поселення дозволить пролити світло на низку проблемних моментів від таких узагальнюючих, як асортимент херсонського керамічного виробництва до таких конкретних, як зв'язки поселення з власною метрополією та абсолютне датування закритих комплексів.

Серед простого гончарного посуду з поселення Маслини виокремлюється група столових глеків, які, очевидно, використовувалися у

побуті, поряд з флягами, для води. Особливістю цієї категорії керамічного посуду є її наявність на всіх без виключення з нині досліджених херсонських пам'яток, а часом і за межами Херсонеської держави. Очевидно, що без глека не обходився набір води з криниці, про що можуть опосередковано свідчити їх масові знахідки в заповненні такої криниці з Маслин (Латышева 1982, л. 11), цистерни в ХСVII кварталі (Тюрин 2011, с. 271) та криниці у вівтарній частині базилики «Крузе» у Херсонесі (Ушаков и др. 2011, с. 131—132). Глеки різних форм трапляються як у житлових приміщеннях, так і в похованнях, що свідчить про неабияке поширення цієї категорії посуду.

Загалом глек як керамічна форма характеризується наявністю широкого тулуба на плоскому або майже плоскому дні, виразним (частіше за все) горлом з визначеним вінцем. Від вінця або від горла до тулуба кріпилася вертикальна, інколи петлеподібна ручка (рідше дві). Аналіз археологічного матеріалу з поселення Маслини дозволив виокремити із загального масиву кілька типів, які загалом узгоджуються з попередніми типологіями, створеними на підставі вивчення Херсонеса та пам'яток хори. Так, ключовими з огляду на методику створення загальної типології столового посуду Херсонеса слід вважати роботи Г.Д. Белова та С.Ф. Стржелецького, С.В. Кашаєва, М.І. Тюріна, в яких систематизовано елліністичні глеки з розкопок херсонського городища та Панського I.

Першу типологію цього посуду було зроблено на матеріалах з розкопок 1930-х рр. XV—XVI кварталів біля північного берега Херсонеса Таврійського (Белов, Стржелецкий 1953, с. 42—43). Автори виокремили два типи глеків місцевого виробництва, які переважають серед інших. До першого належать посудини з витягнутим тулубом, плоским дном і ручкою, яка кріпилася до горла під вінцем. До другого типу віднесено глеки з округлим приземистим тулубом на кільцевому піддоні з невисоким вузьким горлом і петлеподібною ручкою.

Слід відзначити також окрему типологію глеків Г.Д. Белова на основі матеріалу з елліністичного будинку в Херсонесі (Белов 1962, с. 152—153). Серед загального масиву матеріалу автор виокремив три типи столових глеків за їх розмірами: високі, середні та малі. Не зважаючи на публікацію матеріалу з окремого закритого комплексу, Г.Д. Беловим був введений до наукового обігу доволі широкий спектр форм глеків з розкопок Херсонеса, які автор за

характером глини однозначно відніс до місцевого виробництва.

На основі керамічного комплексу з садиби У-6 поселення Панське I було розроблено ще одну класифікацію елліністичних глеків. С.В. Кашаєв виокремив шість типів посудин херсонеського та гераклейського виробництва, які відрізняються, передусім, розмірами та морфологічно, але загалом відповідають формам з розкопок Херсонеса (Ка́шаев 2002, р. 151—153). Таким чином, дана робота в більшій мірі репрезентує асортимент херсонеського керамічного виробництва.

Типології столових елліністичних глеків присвячена також стаття М.І. Тюріна (Тюрин 2011, с. 272—278). На основі матеріалів з розкопок античної цистерни на херсонеському городищі автор виокремив п'ять типів, деякі з них мають свої варіанти. Загалом усі форми автор поділяє на посудини з біконічним тулубом і високим горлом, дрібні глеки, посудини зі сферичним тулубом, вузьким низьким горлом і петлеподібною ручкою, дворучні глеки та господарські лагіноси. Останній тип цілком правомірно можна віднести до глеків, оскільки, маючи такі розміри, посудина, очевидно, мала і аналогічні функції. На жаль, публікуючи речі із закритого комплексу, автор не наводить їх хронології хоча б за супровідними речами, що значно спростило б датування глеків з поселень хори.

Не зважаючи на існування декількох детальних класифікацій, потреби узагальнення матеріалів з поселення Маслини вони не задовольняють, оскільки всі вони мають свої недоліки. Крім того, середі матеріалів Маслин присутні й нові типи. Також принциповим у цьому відношенні є атрибуція та детальна характеристика орнаменту столових глеків, яка часто виступає «візитною карткою» херсонеського керамічного виробництва. Таким чином, введення до наукового обігу цього матеріалу з Маслин дозволить розширити інформацію про асортимент і декоративну схему херсонеської місцевої керамічної продукції за елліністичної доби та дослідити методом аналогій її поширення.

Відповідно до картографування знахідок, можна стверджувати, що проста столова кераміка на поселенні Маслини була поширена рівномірно по території всього городища. Саме тому наведена нижче типологія базується не на матеріалах з окремих комплексів, а являє собою загальне уявлення про певний вид форм протягом всього часу існування пам'ятки (IV—II ст. до н. е.). Перші чотири типи з Маслин

цілком узгоджуються з попередніми класифікаціями.

Тип I (рис. 1, 1—5) представлений найпоширенішою формою як у самому Херсонесі, так і за його межами. До нього належать глеки з біконічним тулубом, високим вираженим горлом, пласким або майже пласким дном і сплющеною або овальною у розрізі ручкою. Загальна висота — до 26 см, верхній діаметр до 10 см, нижній — 7,0—9,5 см. У більшості випадків такі глеки прикрашалися в середній частині тулуба трьома — чотирма смугами червоної фарби. До цього типу варто віднести й неорнаментовані вироби, які мають аналогічну форму. Поверхня посудин переважно ангобована. Глина має насичений оранжевий або червоний колір, помітні домішки подрібненого вапняку. За відомими аналогіями з Херсонеса (Белов 1962, с. 154, рис. 12; Zolotarev 2005, р. 208, fig. 12, 1—3; Тюрин 2011, с. 281—283, рис. 1—12) цей тип демонструє продукцію місцевих херсонеських майстерень. Найближчі аналогії в регіоні походять з розкопок Панського I (Ка́шаев 2002, р. 152, pl. 78—79, C7—C10), Чайкинського городища (Попова, Коваленко 2005, рис. 12, 9; рис. 126, 8) та Калос Лімена (Уженцев 2006, с. 209, рис. 74, 1—2). Усі вони знайдені в комплексах, що датуються кінцем IV — II ст. до н. е.

Тип II включає широко- та вузькогорлі глеки малих розмірів, які повторюють форму типу I (рис. 1, 6) або мають коротку шийку та відігнуті вінця (Латышева 1979, табл. XXXVI, I; рис. 1, 7), а також ті, що не піддаються реконструкції, проте наближені за морфологією форми. Їх висота становить до 17 см, верхній діаметр близько 6,0 см, нижній — до 6,2 см. Поверхня таких глечиків інколи покривалася світлим ангобом, хоча частіше вона лишалася необробленою. За візуальними характеристиками глиняної маси їх варто також віднести до херсонеської продукції. Схожі дрібні форми з витягнутим горлом відомі з розкопок Херсонеса (Тюрин 2011, с. 285, рис. 6). До глечиків цього типу, очевидно, належать також уламки вінця (рис. 1, 8—9) та денця (рис. 1, 10—12) тонкостінних виробів, які перегукуються за формою з відомим матеріалом Херсонеса та його хори (Белов 1962, с. 155, рис. 13, б, в; Егорова 2014, с. 318, рис. 18, 11). Датуються ці глечики також широким діапазоном від кінця IV ст. до н. е. до II ст. до н. е.

Тип III представлений глеками зі сферичним приземистим тулубом, короткою шийкою, виразним вінцем і сплющеною петлеподібною

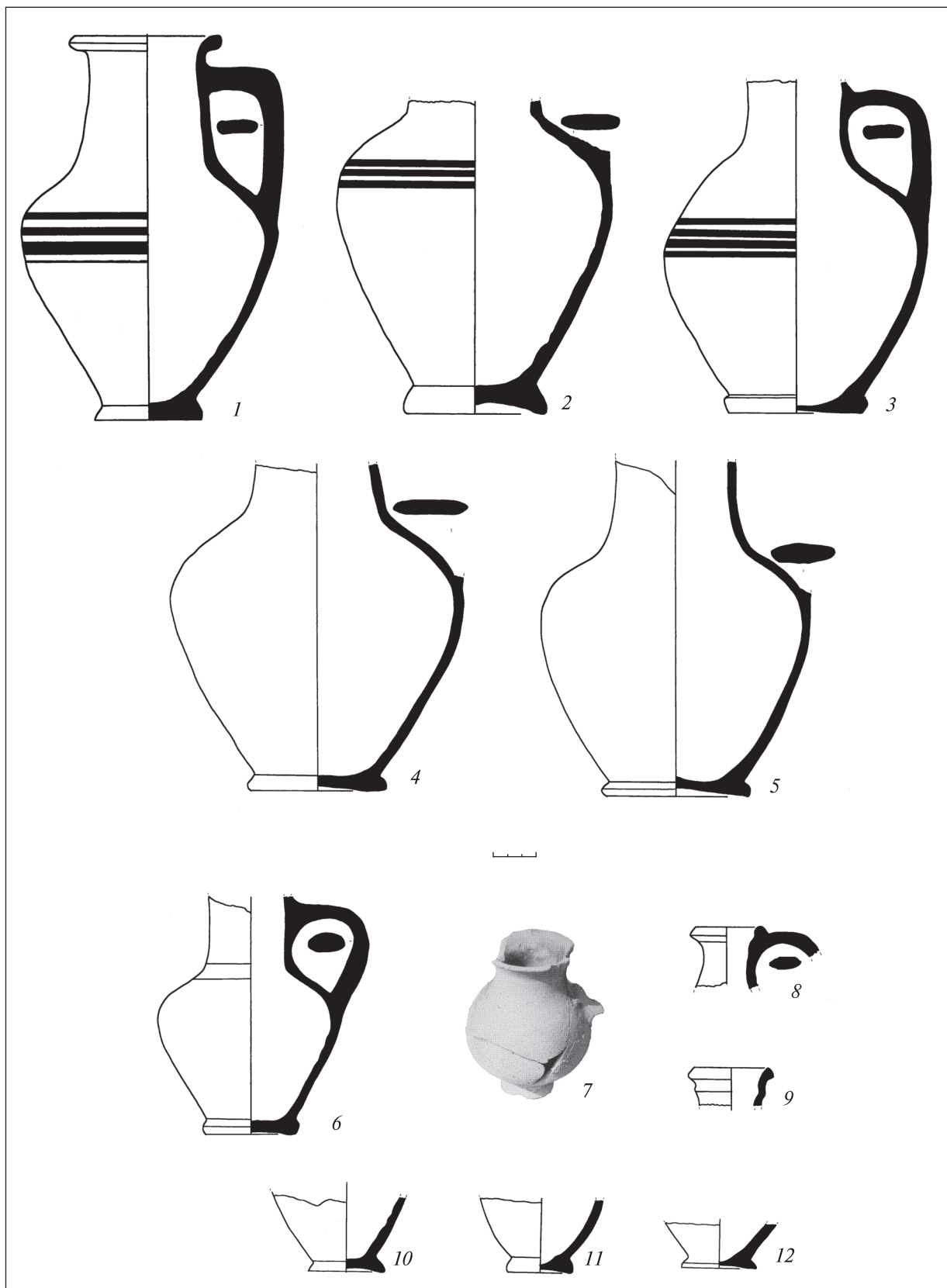


Рис. 1. Типи глеків з поселення Маслини: 1–5 – тип I; 6–12 – тип II

ручкою (рис. 2, 1–3). Характерною рисою таких глеків є їхня специфічна орнаментация у вигляді трьох смуг червоної лакоподібної фар-

би, найчастіше нанесених на рівні середньої частини тулуба. Висота таких посудин становить близько 19 см, максимальний діаметр ту-

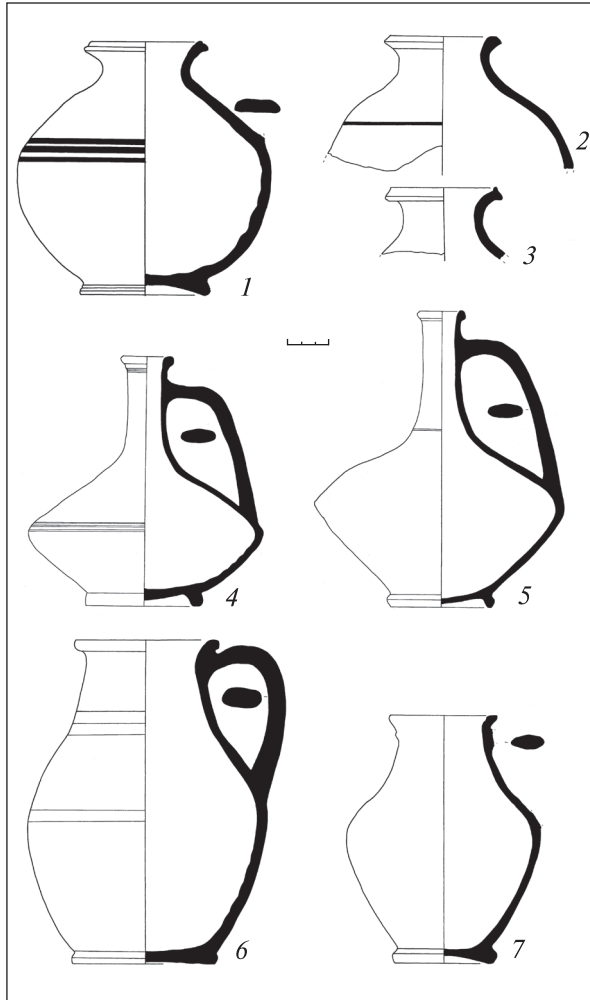


Рис. 2. Типи глеків з поселення Маслини: 1–3 — тип III; 4–5 — тип IV; 6–7 — тип V

луба — також близько 19 см, нижній діаметр — 9,5 см, верхній — 8,5 см. Денце ледь ввігнуте, але серед аналогічних форм з інших пам'яток відомі вироби з плоским дном або на кільцевому піддоні. Характер глиняної маси дозволяє віднести їх до херсонеського виробництва, що підтверджується даними з розкопок самого поліса, оскільки ця форма фіксується чи не в кожному елліністичному комплексі (Белов 1962, с. 156, рис. 14, г; Zolotarev 2005, fig. 9; Тюрин 2011, с. 286–287, рис. 7–8). На пам'ятках Північно-Західної Таврики такі глеки трапляються також доволі часто. Зокрема, аналогічні посудини відомі з садиби У-6 поселення Панське I, і С.В. Кашаєв схильний датувати їх вузьким проміжком часу — першою третьою III ст. до н. е. (Кашаєв 2002, р. 152, рл. 80, С16–17). Подібна форма херсонеського глека відома також з розкопок садиби на городищі «Чайка» кінця IV — першої третини III ст. до н. е. (Егорова 2014, с. 318, рис. 18, 1–3). Таким

чином, можна зауважити, що такий тип столових глеків був відомий з ранньоелліністичного часу та був поширений у цей час на віддалених поселеннях херсонеської хори.

До окремого типу глеків (тип IV) варто віднести так зв. господарські лагіноси, які не так часто трапляються в елліністичних керамічних комплексах. Ця форма характеризується біко-нічним сплющеним тулубом на кільцевому піддоні, високим вузьким горлом, що закінчується валикоподібним вінцем, та овальною у розрізі ручкою, що об'єднує горло з середньою частиною тулуба. З поселення Маслини відомі два реконструйовані лагіноси (рис. 2, 4–5). Перший має такі параметри: висота 26,5 см, максимальний діаметр тулуба — 25 см, нижній діаметр — 12,4 см, верхній — 5,5 см. У середній частині тулуба помітні прокреслені смуги. Другий лагінос має висоту 31,5 см, максимальний діаметр тулуба 26,2 см, нижній діаметр — 10,5 см, верхній — 4,5 см. Обидва вироби мають характерний червонуватий колір з помітними дрібними включеннями вапняку, що може свідчити про їх виготовлення у майстернях Херсонеса Таврійського. Власне аналогічні форми відомі з розкопок самого городища (Белов 1962, с. 153; с. 161, рис. 19, а; Тюрин 2011, с. 288, рис. 9, 32). З елліністичного будинку аналогічний лагінос Г.Д. Белов датував другою половиною II ст. до н. е. Сама ж форма була широко відома в Середземномор'ї ще з III ст. до н. е. (Rotroff 2006, р. 82–84).

Тип V представлений глеками, що мають широке невиражене горло, відігнуті вінця з валикоподібним краєм, округлий видовжений тулуб, дно з виразним рантом і масивну ручку, що одним краєм кріпилася під вінця, а іншим — до верхньої частини тулуба. Такі посудини виготовлені з характерної херсонеської глини, їхня поверхня не покривалася ангобом, але на неї інколи наносилися прокреслені смуги, які ніби оперізували глек. З Маслин відомі два різновиди глеків цієї форми. Перший (рис. 2, 6) має висоту 24,4 см, нижній діаметр становить 10,8 см, верхній — 10,5 см, максимальний діаметр тулуба — 18 см. Характерною рисою цієї форми є масивне широке дно. Інший глек повторює форму першого, але у зменшеному вигляді (рис. 2, 7). Його висота становить 18,5 см, нижній діаметр — 7,5 см, верхній — 8,1 см, тулуб розширюється на 14,6 см. Аналогічні форми відомі з розкопок елліністичного будинку в Херсонесі, які Г.Д. Белов відніс до найпоширеніших зразків місцевого виробництва елліністичного часу (Белов 1962, с. 155, рис. 13, д).

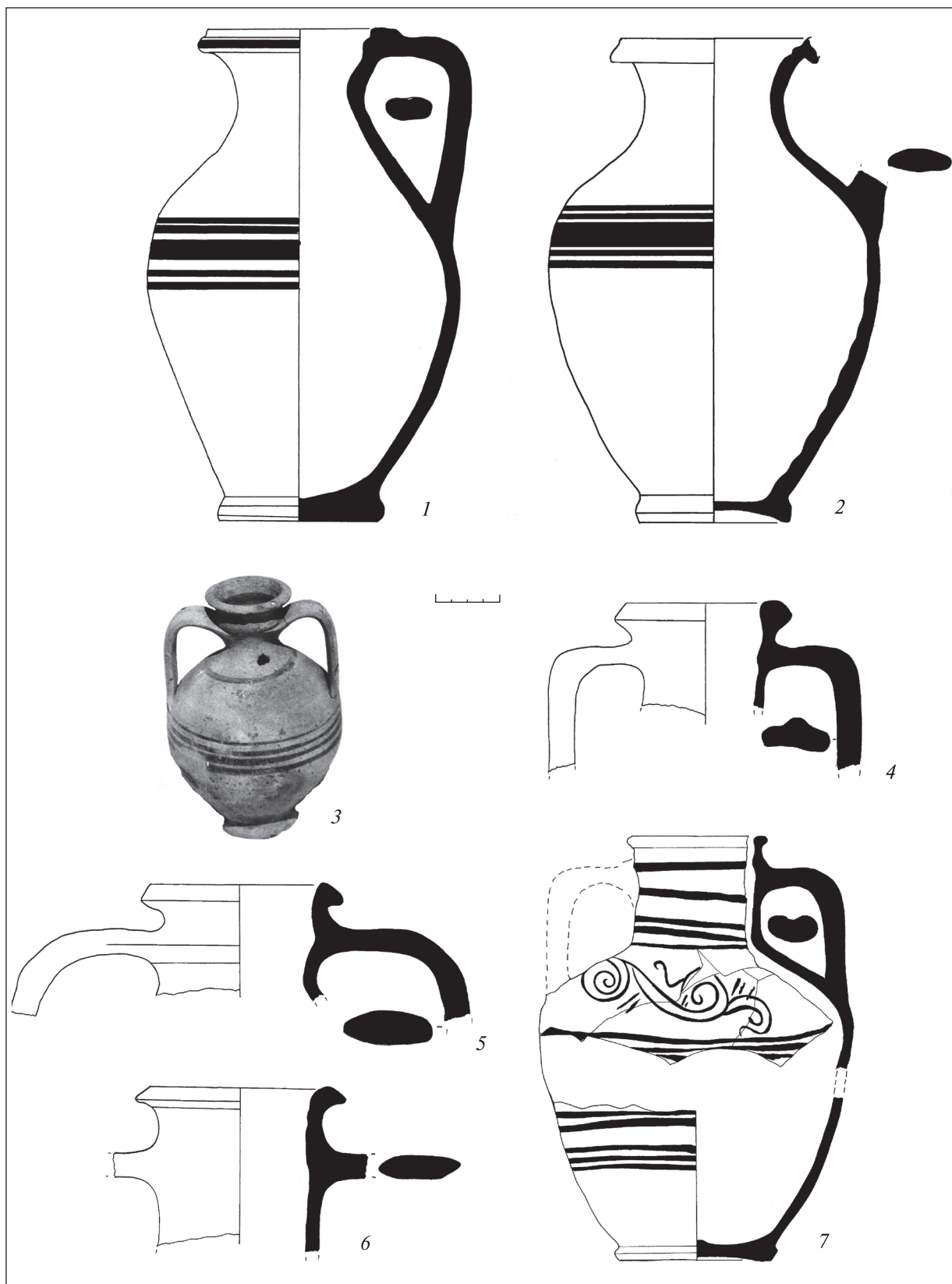


Рис. 3. Типи глеків з поселення Маслини: 1–2 – тип VI; 3–6 – тип VII; 7 – тип VIII

В окремий тип VI варто об'єднати глеки, схожої форми з типом V, але зі своїми характерними рисами. Це масивні, високі «парад-

ні» посудини з опуклим тулубом на кільцевому піддоні або з плоским дном, невизначним горлом і фігурним, відігнутих назовні вінцем.

Вони виготовлені з характерної херсонеської червоної або оранжевої глини з домішками вапняку. Ручка овальна в розрізі, кріпиться до вінця та до верхньої частини тулуба. З поселення Маслини відомі дві цілі форми таких глеків. Перший (рис. 3, 1) має висоту 30,8 см, максимальний діаметр тулуба 19,4 см, пласке дно, діаметром 10 см. Діаметр вінця — 11,1 см. Виріб має неангобовану поверхню, середня частина тулуба прикрашена п'ятьма смугами бурої або темної червоної фарби (між чотирма вузькими смугами нанесена одна широка). Характерною рисою є також орнаментация зовнішньої частини вінця смугою фарби аналогічного кольору. Другий глек (рис. 3, 2) має висоту 30,5 см, максимальний діаметр тулуба 20,8 см, дно на кільцевому піддоні. Нижній діаметр становить 9,5 см, верхній — 11,2 см. Виріб має аналогічну орнаментацию, але лише по тулубу.

Найближчі аналогії походять з городища Калос Лімен — з шару пожежі 70 — початку 60-х рр. III ст. до н. е., де знайдено глек, орнаментований на рівні плечей трьома смугами червоної фарби (Уженцев 2006, с. 208, рис. 73, 1). Схожі вироби відомі також з розкопок Ольвії і неодноразово були опубліковані як типовий приклад продукції місцевого ольвійського виробництва (Книпович 1941, с. 140, рис. 1; с. 141, рис. 3; Зайцева 1982, с. 51, рис. 1—2). Але наразі такі висновки варто переглянути у зв'язку з відомими аналогіями з комплексів херсонеської хори. Справа в тому, що ці глеку не лише повторюють форму та розміри посудин з поселення Маслини, а й мають подібний мотив орнаментации. Більше того, за наведеними в літературі описами, ці посудини виготовлені з червоної глини з тими домішками, які характерні для херсонеських виробів. Однак привертає увагу той факт, що поверхня деяких глеків підлягала лискуванню, що не було характерним для відомих виробів з поселень херсонеської хори. Тому наразі варто говорити якщо не про походження усіх таких глеків з майстерень Херсонеса Таврійського, то принаймні про значні впливи цього полісу на місцеве ольвійське гончарство.

Тип VII об'єднує дворучні глеку невеликих розмірів. Окрім численних фрагментів, з польової документації В.О. Латишевої відома одна ціла посудина такої форми (Латышева 1975, л. 29, табл. XX, 4). Це невисокий (близько 16 см) глек зі сферичним тулубом, без вираженого горла з дещо відігнутими назовні вінцями. Дві петлеподібні сплюснені ручки кріпляться до складнопрофільованого горла та до

верхньої частини тулуба (рис. 3, 3). У найширшій та у верхній частині тулуба виріб прикрашений смугами червоної фарби. Фрагменти таких глеків, а саме верхні частини посудин, мають наступні параметри: діаметр вінця — 6,8 — 8 см, ручки овальні або профільовані, кріпляться верхніми кінцями до шийки (рис. 3, 4—6). Аналогічні типи глеків трапляються як у самому Херсонесі (Тюрин 2011, с. 288, рис. 9, 30), так і на поселеннях його хори (Казаев 2002, р. 151, pl. 77, C1; Попова, Коваленко 2005, рис. 18, 2), де вони віднесені до місцевого херсонеського виробництва та знайдені в шарах кінця IV — початку III ст. до н. е.

До типу VIII належить одинична знахідка з поселення Маслини, представлена масивним, імовірно, дворучним глеком, який за морфологією форми можна віднести до столових амфор (рис. 3, 7). Посудина має такі параметри: реконструйована висота сягає 32,5 см, діаметр вінця 10,5 см, діаметр дна на кільцевому піддоні 11,8 см, ручки кріпляться до верхньої частини горла та до плечей. Горло прикрашене косими горизонтальними смугами червоної фарби, під якими міститься рослинний орнамент у вигляді хаотичних завитків, нижче яких знову нанесені смуги червоної фарби. Орнамент виконаний безпосередньо на поверхні посудини. Посудина виготовлена з червоної глини з помітними дрібними домішками різного характеру. Прямих аналогій цієї форми наразі не вдається, однак датувати її елліністичним часом можна за характером орнаментации. Розпис у вигляді рослинних завитків (винограду або плюща) відомий, зокрема, на матеріалах з Херсонеса (Книпович 1941, с. 144, рис. 7, Тюрин 2011, с. 285, рис. 6, 20—21). Аналогічні орнаменти наведені також в узагальнюючій статті О.Д. Дашевської про елліністичну кераміку з пам'яток Північно-Західної Таврики. Дослідниця дотримується думки про її місцеве, херсонеське походження і традиційно датує III — початком II ст. до н. е. (Дашевская 1967, с. 167—168, с. 164, рис. 2, 6—7, 8б — 8г).

Характер орнаментации та її походження в елліністичних глеків херсонеського виробництва наразі є окремим предметом дослідження, однак у цій роботі, перш за все, варто зупинитися на основних його типах та ареалі поширення. Без сумніву, визначити приналежність конкретної посудини до херсонеської продукції можна лише на основі проведених петрографічних аналізів, але наразі за візуальними спостереженнями все ж можна зробити деякі попередні висновки.

По-перше, орнамент виробів з херсонеських майстерень умовно можна поділити на три групи: лінійний, рослинний і комбінований. Лінійний орнамент трапляється найчастіше та виконувався він переважно на ангобованих виробках. «Смугасті» глеки відомі чи не на кожній з досліджених пам'яток херсонеської хори. Орнамент у вигляді рослинних завитків, гірлянд або гілочок фіксується дещо рідше та належить до імітації так зв. стилю Гадра (Hadra style), поширеного переважно в елліністичному Східному Середземномор'ї (Lungu, Dupont 2014, р. 234—236). Таке наслідування херсонеськими майстрами орнаменту столового посуду, що бере свої корені з Александрії та, ймовірно, з Криту, свідчить, перш за все, про залучення цього полісу до культурної орбіти елліністичного світу. У комбінованому орнаменті на виробках поєднані «традиційні» херсонеські смуги та рослинні мотиви, запозичені, очевидно, з імпортованих виробів, що свідчить про обізнаність херсонеських майстрів і про існування такого ж локального стилю (Pseudo-Hadra Style) у місцевому керамічному виробництві.

По-друге, на основі відомого матеріалу варто констатувати широке розповсюдження орнаментованої херсонеської столової кераміки за межами власне держави. Так глеки, прикрашені смугами червоної або бурої фарби, відомі в Ольвії (Котенко 2015, с. 125, рис. 4). Звідси також походять численні фраг-

менти глеків з рослинним орнаментом (там само, с. 121, рис. 1), які за характером глиняної маси можна впевнено віднести до херсонеського виробництва. На жаль, стверджувати про херсонеське походження аналогічних виробів з інших центрів наразі не можна. Але для прикладу варто навести схожий орнаментований глек з Білозерського поселення на Нижньому Дніпрі (Былкова 2008, с. 58, рис. 1, 9). Але навіть таких попередніх висновків достатньо, щоб констатувати існування та активне функціонування північно-західного вектору херсонеської торгівлі та економічних зв'язків між Херсонесом Таврійським і Ольвією в елліністичний час. Раніше такий напрям зафіксував М.І. Золотарьов на підставі аналізу амфорної тари (Золотарев 1994, с. 128).

Таким чином, характеристика основних типів глеків з поселення Маслини доповнила інформацію про матеріальну культуру цієї пам'ятки, адже саме така форма була найпоширенішою серед простого гончарного посуду. З іншого боку, вдалося збільшити кількість відомих форм глеків в асортименті херсонеського виробництва. Порівняння цього матеріалу з керамічним комплексом інших пам'яток також дало можливість зробити висновок про широке територіальне розповсюдження херсонеських виробів як в середині держави, так і далеко за її межами. При цьому, напрямок Ольвійського полісу був одним з найважливіших.

Белов Г.Д. Эллинистический дом в Херсонесе // ТГЭ. — 1962. — VII. — С. 143—183.

Белов Г.Д., Стржелецкий С.Ф. Кварталы XV и XVI (Раскопки 1937 г.) // МИА. — 1953. — 34. — С. 32—108.

Былкова В.П. Белозерское поселение в контексте синхронных археологических памятников // Проблемы археологии Восточной Европы. — 2008. — С. 56—64.

Борисова В.В. Керамическое производство античного Херсонеса // Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1966.

Дашевская О.Д. Эллинистическая расписная керамика из Северо-Западного Крыма // СА. — 1967. — № 1. — С. 162—168.

Дашевская О.Д. Некрополь Беяуса. — Симферополь, 2014.

Егорова Т.В. Новая раннеэллинистическая усадьба на городище «Чайка» и ее место в структуре поселения // Stratum plus. — 2014. — № 3. — С. 303—323.

Зайцева К.И. Группа местной расписной керамики с растительным орнаментом из Ольвии III—II вв. до н. э. // Художественные изделия античных мастеров. — Л., 1982. — С. 50—69.

Золотарев М.И. Взаимоотношения Ольвии и Херсонеса в IV—II вв. до н. э. (по материалам херсонесских керамических клейм из Ольвии) // Северо-Западный Крым в античную эпоху. — К., 1994. — С. 123—137.

Книпович Т.Н. Из истории художественной керамики Северного Причерноморья // СА. — 1941. — VII. — С. 139—151.

Котенко В.В. Херсонесский посуд, найденный в Ольвии // АДІУ. — 2015. — С. 119—131.

Кутайсов В.А., Уженцев В.Б. Восточные ворота Калос Лимена // Северо-Западный Крым в античную эпоху. — К., 1994. — С. 44—70.

Ланцов С.Б. Античное поселение Ново-Фёдоровка и некоторые вопросы истории херсонесской хоры // Северо-Западный Крым в античную эпоху. — К., 1994. — С. 71—104.

Латышева В.А. Отчет о работах Харьковского отряда Северо-Крымской археологической экспедиции Института археологии АН УССР в 1975 г. // НА ІА НАНУ. — 1975/77.

- Латышева В.А.* Отчет о работах Северо-Крымской археологической экспедиции Харьковского госуниверситета в 1979 году // НА ИА НАНУ. — 1979/95.
- Латышева В.А.* Отчет о работе Северо-Крымской археологической экспедиции в 1982 г. // НА ИА НАНУ. — 1982/52.
- Попова Е.А., Коваленко С.А.* Историко-археологические очерки греческой и позднескифской культур в Северо-Западном Крыму (по материалам Чайкинского городища). — М., 2005.
- Тюрин М.И.* Столовые эллинистические кувшины Херсонеса из цистерны в ХСVII квартале: вопросы типологии и метрологии // Причерноморье. История, политика, культура. — 2011. — V (II). — С. 271—288 (Серия А).
- Уженцев В.Б.* Эллины и варвары Прекрасной Гавани (Калос Лимен в IV в. до н. э. — II в. н. э.): Материалы по археологии Крыма. — Симферополь, 2006.
- Ушаков С.В., Дюженко Т.В., Лесная Е.С., Тюрин М.И.* Комплекс эллинистического времени из раскопок колодца в алтарной части базилики «Крузе» (предварительная информация по материалам работ 2009—2010 гг.) // Причерноморье. История, политика, культура. — 2011. — V (II). — С. 129—149 (Серия А).
- Щеглов А.Н.* Некрополь у Песочной бухты близ Херсонеса // КСИА. — 1975. — 143. — С. 109—116.
- Kašaev S.V.* Commonware // Panskoe I. The Monumental Building U-6. — Aarchus. — 2002. — Vol. 1. — P. 150—179.
- Lungu V., Dupont P.* Imports and Local Imitations of Hellenistic Pottery in the Northwest Black Sea Area: Hadra and Pseudo-Hadra Wares // BSS. — 16. — P. 233—254.
- Rotroff S.* Hellenistic Pottery. The plain wares // The Athenian Agora. — Princeton, 2006. — Vol. XXXIII. — P. 69—84.
- Stolba V.F., Rogov E.* Burial Descriptions // Panskoe I. The Necropolis. — Aarchus. — 2012. — Vol. 2. — P. 87—205.
- Zolotarev M.I.* A Hellenistic Ceramic Deposit from the North-eastern Sector of Chersonesos // BSS. — 2005. — 3. — P. 193—216.

Надійшла 16.02.2015

В.В. Котенко

ЭЛЛИНИСТИЧЕСКИЕ КУВШИНЫ ИЗ ПОСЕЛЕНИЯ МАСЛИНЫ

Поселение Маслины, расположенное в Северо-Западной Таврике, было исследовано отрядом Харьковского университета Северо-Крымской экспедиции ИА АН УССР в 1972—1985 гг. под руководством В.А. Латышевой. За период раскопок были открыты строительные комплексы античного поселения и накоплен массовый археологический материал.

Известно, что керамическое производство Херсонеса Таврического в эллинистическую эпоху отмечалось мощностью и массовостью, о чем свидетельствует широкий ассортимент местных изделий и значительный ареал их распространения. Однако столовой керамике местного производства эллинистического времени до сих пор посвящены лишь отдельные работы. Керамический комплекс поселения Маслины представлен характерным для синхронных памятников региона набором форм гончарной и лепной посуды со значительным процентом целых форм. В количественном соотношении преимущество принадлежит простой глиняной гончарной посуде без специального покрытия, где выделяется компактная группа столовых кувшинов.

Несмотря на существование нескольких детальных классификаций данной группы керамики, они все же не удовлетворяют полностью материал из поселения Маслины. Также принципиальным в этом отношении является атрибуция и подробная характеристика орнамента столовых кувшинов. В данной статье предлагается разделить по морфологическим признакам все кувшины из Маслин на восемь типов. Также отдельно рассматривается орнамент (линейный, растительный и комбинированный), который был распространен в эллинистическое время на столовой посуде. Аналогичные орнаментированные изделия известны также за пределами Херсонесского государства. Распространение такой керамики позволяет сделать вывод о существовании северо-западного вектора херсонесской торговли, а также об экономических связях данного полиса с Ольвией.

V.V. Kotenko

HELLENISTIC JUGS FROM MASLYNY SETTLEMENT

Maslyny settlement, situated in the North-Eastern Taurike, was studied by the group of Kharkiv University of the North-Crimean Expedition of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of USSR from 1972 to 1985 under the guidance of V.A. Latsysheva. During the period of excavations, building assemblages of the Ancient Greek settlement were discovered and a bulk archaeological material was collected.

It is known that ceramic production in the Hellenistic Tauric Chersonesos was intense and mass, which is evidenced by a wide assortment of local wares and a significant area of their spread. However, there are only several works by this time concerning the Hellenistic tableware of local production. Ceramic assemblage of Maslyny settlement is represented by the set of wheel-made and handmade vessels common for synchronous sites of the region. The percentage of intact forms is significant. In quantitative correlation, the simple wheel-made ceramics without a special cover prevails. A compact group of table jugs can be singled out of it.

There are several detailed classifications of this group of ceramics; however, they do not fully comply with the materials from Maslyny settlement. Fundamental here is also the attribution and comprehensive description of the ornament of the table jugs. In this article, the author suggests dividing all the jugs from Maslyny into eight types. The ornament (linear, floral, and combined) which was widely used on the Hellenistic tableware is also separately discussed. Analogous ornamented products are known also outside Chersonesos state. The spread of such ceramics allow making the conclusion on the existence of north-western vector of Chersonesan trade, as well as of the relations of this polis with Olbia.

Я.В. Володарець-Урбанович

ФІБУЛИ V — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ VIII ст. З ПОЛТАВЩИНИ (ЗНАХІДКИ ВІД ПОЧАТКУ 2000-х РОКІВ) *

Публікуються знахідки фібул епохи раннього середньовіччя з Полтавщини, виявлені з початку 2000-х рр. Визначено їх типологічну належність і хронологію побутування, наведено аналогії.

Ключові слова: Полтавська область, пенківська та колочинська культури, раннє середньовіччя, V—VIII ст., фібула.

Фібули епохи раннього середньовіччя півдня Східної Європи завжди були у центрі уваги дослідників (Родинкова 2011, с. 240—242). Тим і обумовлений особливий інтерес до нових знахідок. Зокрема, на теренах Полтавської обл. виявлено фібули поблизу сіл Малий В'язівок, Павлівка, Шедієве (2 екз.), Засуля-Мгар (3 екз.), Батьки та Ковалі (2 екз.) (рис. 1; 2). Саме їх аналізу і присвячено статтю.

Складна антропоморфна фібула з Малиго В'язівка

У 2005 р. О.В. Сидоренко, співробітник Полтавської археологічної експедиції ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України, в уроч. Дрібне (Дробне) поблизу с. Малий В'язівок виявив антропоморфну фібулу, декілька фрагментів ліпної кераміки та уламок золотоординського дзеркальця (Сидоренко, Супруненко 2005; Супруненко, Артем'єв, Маєвська 2005, с. 10—11;

Куриленко, Приймак 2006). Знахідка виявлена у верхній частині схилу яру, що глибоко перерізав плато правого корінного берега р. Сула, і є водозбором струмка В'язівок — лівої притоки р. Сліпород (басейна р. Сула) (Володарець-Урбанович, Сидоренко 2012, с. 203). Фібула зберігається у фондах Історико-культурного заповідника «Більськ».

Відлита з мідного сплаву фібула належить до антропоморфних, у неї пара голів звірів (копитних тварин?) з'єднані з основою трикутного щитка, а нижче — перетинками з верхнім зрізом ніжки, що завершується порівняно великою, дуже стилізованою голівкою тварини або людини. На полях міститься вісім прорізів (один із нижніх отворів деформований по нижньому краю). На звороті цілими залишилися дві невеликі петлі та вісь для кріплення залізної голки (не збереглася) з пружиною. На ніжці зі зворотного боку є нервюр, що розширюється до нижньої її частини. Подібні нервюри виявлені на обороті шаблонів фібул із Козіївсько-Новоодеського скарбу, на фібулах з поховання 280 з Данчень (Рафалович 1986, с. 27, табл. XIV; Курта 2011, с. 173), Василівки (Щербань 2000, с. 82, рис. 3) та пов'язані з литтям фібули в двосторонній матриці для закріплення середньої частини виробу, найбільш схильної до зламу (Шаблавина 2004; рис. 2, 1). Розміри фібули — 10,3 × 4,1 см, розміри верхньої голівки — 1,2 см, нижньої — 1,5 × 1,8 см, ширина щитка посередині — 3,7 см. Інвентарний номер — КВ-621, А-339/1.

* Висловлюю щиро вдячність Л.М. Луговій та І.С. Мельниковій (Полтавський краєзнавчий музей ім. Василя Кричевського), М.Г. Безсмольній (Комсомольський історико-краєзнавчий музей), І.І. Коросту та О.М. Шапорді (Історико-культурний заповідник «Більськ») за можливість ознайомитися із фондovими й експозиційними матеріалами, О.О. Щегловій, В.Є. Родінковій та І.О. Гавритухіну за надані консультації та зауваження, а також В.В. Шерстюку за можливість опублікувати знахідки з Ковалів.